

ГОРДАНА ВОЈКОВИЋ

UDK 911.3:312

СТАНОВНИШТВО ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

У проучавању становништва општине Велико Градиште обухватили смо период од сто година, с обзиром да су демографски процеси дугорочни и последица претходног развитка становништва, али је посебна пажња посвећена развоју становништва у послератном периоду: основним карактеристикама савремених кретања, проблему обнављања становништва и радне снаге, социо-економским одликама и структурним променама у становништву.

НАСЕЉАВАЊЕ И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

Територија данашње општине Велико Градиште била је насељена још у праисторијским временима. Према *М. Васићу*, на обалама река где су данас села Кисиево и Пожежена, а вероватно и на месту данашњег Великог Градишта, налазила су се неолитска насеља (1, 8).

У римско доба, када се у долини средњег и горњег Пека вршила интензивна експлоатација руда (2, 11 — 14), на излазу из долине ове реке, на веома повољном саобраћајном и стратешком положају, подигнут је утврђени град *Ripsum*, данашње Велико Градиште. Долином Дунава водио је Тиберијев и Трајанов пут који је повезивао Горњу Мезију са Дакијом, а *Ripsum* је био главно средиште за извоз руде. О значајној насељености овог подручја у то доба говоре и трагови римске културе у селу Раму, некадашњој *Lederati*.

Након пада римског царства, може се издвојити неколико фаза у развоју насељености у зависносит од историјских збивања:

Најездом Хуна у V в. н. е. многа насеља су била порушена и од тада па све до оснивања српске средњовековне државе преко ове територије смењивали су се разни народи и војске на својим освајачким походима.

У доба када се тежиште развоја српске средњовековне државе, за време кнеза Лазара и деспота Стевана и Бурђа, помера на север (3,

73), плодне долине Дунава и Пека са значајним рудним налазиштима у залеђу поново постају област знатне насељености. Пољопривреда, занатство и трговина доживљавају нови полет, а трасом старог римског пута одвија се значајан промете робе.

Падом Деспотовине под турску власт, општи напредак се поново прекида. Српско становништво у страху од турског терора масовно се исељава, или преко Саве и Дунава, или у брдовите, теже приступачне пределе. Због тога, данас у области Браничева и скоро целе источне Србије, како истиче *Ј. Цвијић*, има веома мало потомака средњовековног тимочко-браничевског становништва. Данашње становништво води порекло од досељеника с краја XVII и током XVIII и XIX века (4, 177 — 179).

Попис становништва из времена аустријске окупације 1718 — 1738. године показује да су ови крајеви у доба аустро-турских ратова у великој мери опустели. Село Љубиње, за које се зна да је постојало још почетком XIV века,¹ сада се и не помиње. Градиштански дистрикт имао је 13 насељених и 5 опустелих места (5, 39). Највеће село било је Тополовник са 67 домова, а Велико Градиште имало је свега 50 домова (1, 33).

Током аустријске окупације и у појединим сигурнијим временима са севера су текле повратне струје. Међутим, најинтензивније досељавање и обнављање становништва наступило је тек у првој половини XIX века, у време ослобађања Србије. Од 1815 — 1870. године највише је досељено становништво из Тимочке Крајине, са Косова² и из Баната (6, 47 — 48).

У ослобођеној Србији овај крај поново добија значајну улогу у привредном животу. Успостављањем трговачких веза са Аустријом, највећи део извоза Србије одвијао се преко скела у Раму и Великом Градишту (3, 78). Економски и културни напредак одразио се и на пораст становништва. За непуних сто година број села у Браничеву скоро се удвостручио (7, 35). Међутим, прво царински рат из 1906. године, а потом први светски рат, поново из основа мењају значај ове области. Успостављањем нових државних граница, ова област остаје на периферији, губи свој саобраћајни и трговачки значај и почиње да стагнира.

Савремени демографски развој општине последица је читавог низа узајамно повезаних друштвено-економских и културно-историјских фактора, који су се почели јављати XIX века. Зато је потребно дати кратак преглед развоја становништва током XIX века и одредити, колико је то могуће, када су наступиле и шта је условило значајне промене у природном и миграционом кретању становништва.

¹ О томе говоре записи из 1381. године, када је Велико Градиште и село Љубиње кнез Лазар даровао манастиру Раваници (1, 34).

² *Ј. Цвијић* сматра да се косовска селидбена струја, која се у долини Мораве спајала са вардарско-моравском, ширила и до Градишта на Дунаву (4, 140).

РАЗВОЈ СТАНОВНИШТВА ОД 1866. ГОДИНЕ ДО II СВЕТСКОГ РАТА

Све до половине XIX века нема поузданих података о броју и кретању становништва Србије. На основу историјских извора може се само претпоставити колико су честа ратовања, турска пустошења, гладне године и сталне епидемије заразних болести десетковале становништво у прошлим временима. Први поуздани подаци о броју становника по насељима добијају се из пописа 1866. године.³ Тада је на подручју општине Велико Градиште живело 17749 становника, од тога у вароши 2519.⁴

У стогодишњем периоду од 1866. године до данас могу се издвојити две фазе у развоју становништва овог подручјај (Ск. 1. и Таб. I у прилогу):

1) У периоду до 1910. године становништво се стално увећавало, али са вишом стопом раста од 1866—1895. године (14⁰/₁₀₀). С обзиром да је досељавање у ове крајеве приведено крају половином XIX века (6, 45), пораст становништва био је резултат природног прираштаја. Од 1890—1899. год. природни прираштај износио је просечно годишње 14,0⁰/₁₀₀. Појединих година, као на пример 1891., достигао је и ниво од 19,3⁰/₁₀₀. Стопа рабања била је изнад 40,0⁰/₁₀₀, али је изузетно висока смртност становништва знатно умањивала стопу природног прираштаја.

Године 1910, општина Велико Градиште достигла је највећи број становника у току свог целокупног демографског развоја — 30261.

Крајем XIX и почетком XX века пораст становништва био је успорен. Већ тада јавили су се неки специфични чиниоци будућег демографског развоја општине. Опadaње наталитета као последица контроле рабања, јавило се код становништва источне Србије, за разлику од других популација, у оквиру традиционалног пољопривредног друштва у прединдустријској фази развоја. Опadaње наталитета у рејону Млава, коме припада општина Велико Градиште,⁵ било је по интензитету међу првима у Србији (9, 22). У 1905. години стопа наталитета износила је 31,2⁰/₁₀₀, а у вароши Великом Градишту констатовано је појава депопулације (10, 104).

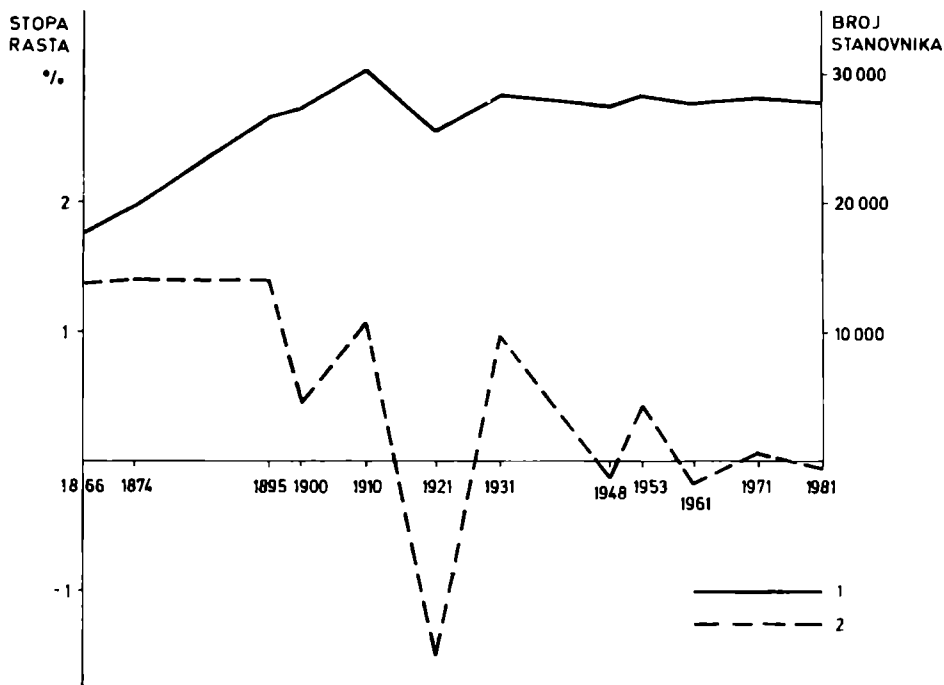
Пад плодности, време и главне узроке јављања ове појаве у источној Србији и Подунавском региону проучавало је више аутора. Појава ограничавања рабања поклапа се са појавом аграрне пренасељености, раслојавања села и уситњавањаседа у време развоја производних односа на селу и тешкоћа економског прилагођавања. Заостајање у економском развоју јавило се када је ова област почела да губи свој значај изград-

³ Први званичан попис у Србији био је 1834. године, али се тек попис из 1866 „може сматрати као први српски попис у модерном смислу речи“ (8, 5).

⁴ У предратним пописима општина Велико Градиште припадала је Рамском срезу, који је обухватао и нека насеља суседних општина. Овде су подаци сведени на данашње подручје општине В. Градиште.

⁵ Завод за статистику НРС извршио је прегруписање административно-територијалних целина у тзв. сталне статистичке рејоне и према тој подели општина Велико Градиште припада рејону Млава (9).

њом моравско-вардарске пруге и успостављањем нових праваца спољне размене Србије након царинског рата (6, 50 — 76). Међутим, како су слични социјо-економски услови који утичу на рабање владали у целој Србији, па јављање интензивне контроле рабања у источној Србији одлучујуће су деловали посебни етно-психички, здравствени (ендемски луес је раширен у овим крајевима) и културни чиниоци⁶ формиран под утицајем

Ск. 1. — Кретање становништва општине Велико Градиште од 1866. до 1981. године

1 — број становника; 2 — стопа раста

миграционих струјања и историјских збивања на овом тлу. Посебно је карактеристична појава система једног детета која се дубоко укоренила у психу људи ових крајева. На тај начин спречавано је даље цепање и уситњавање поседа, а питање радне снаге решавало се довођењем зета или снахе у кућу, при чему се прибегавало и малолетничким браковима. Традиција малолетничких бракова одржала се до данас и нормална је појава (8, 33 — 67).

2. Период од 1910. године до данас одликује се извесним осцилацијама у кретању броја становника, али оно никада није достигло број

⁶ Детаљније о томе у студијама Т. Вукановића „Депопулација у Источној Србији“ и М. Весича „Контрола рабања и појава депопулације у Источној Србији“, магистарска теза, ПМФ Београд, 1966.

из 1910. У току балканских и првог светског рата општина је изгубила знатан број становника. Од 1910—1921. године, број становника опао је на 25609, или по просечној годишњој стопи од —15.1‰.

У првим годинама након рата наталитет је био повећан и број становника је порастао на 28247. Према подацима о природном кретању становништва рејона Млаве, стопа наталитета износила је 28,5‰, а природног прираштаја 11.3‰ за период од 1921—1931. године. Међутим, већ током наредних десет година наталитет је нагло опао, а природни прираштај од 2,7‰ био је међу најнижима у Србији (9, 25). Становништво се није у довољној мери опоравило од првог рата, а избио је други светски рат и донео нове губитке и страдања.

РАЗВИТАК СТАНОВНИШТВА У ПОСЛЕРАТНОМ ПЕРИОДУ

Општина Велико Градиште опада у економски недовољно развијена подручја. Успорен привредни и друштвени развој у послератном периоду одразио се и на кретање становништва, подстичући све негативне тенденције демографског развоја испољене у првим деценијама ХХ века. Последњих тридесет година је период стагнације и опадања становништва. Од 1948—1981. године просечна годишња стопа раста становништва износила је свега 0.4‰.⁷ Међутим, процена броја становника на основу података о природном прираштају у периоду 1981—1986. год. указује да ће већ наредних година доћи до бржег опадања становништва, пре свега као резултат негативног природног прираштаја.⁸ Промена броја становника у послератном периоду дата је у Таб. 1.

У последњих тридесет година природни прираштај стално делује на опадање броја становника у општини. У периоду од 1971—1981. год. просечна годишња стопа природног прираштаја износила је —1.8‰. Тиме више долази до изражаја позитивно дејство имиграције, и поред њеног малог обима, на успоравање опадања броја становника. У последњој деценији, међутим, снижена је и стопа миграционог салда на 1.4‰.

Незнатне промене броја становника на нивоу општине донекле сакривају све негативне последице демографског развоја које се запажају у анализи по насељима. Карактеристика скоро свих слабо развијених општина да се увећава становништво општинског центра, а да у свим осталим насељима број становника опада, присутна је и овде. У послерат-

⁷ Колико је ниска стопа раста говори податак да је у истом периоду становништво Подунавског региона расло по стопи од 5,5‰, што је још увек знатно ниже од просека за ужу Србију, 9,6‰. Међу општинама Подунавског региона постоје знатне разлике у кретању становништва. У свим источним општинама дошао је до опадања становништва, док је у западним, привредно развијеним општинама, повећана годишња стопа раста становништва (6, 78—83).

⁸ Ако претпоставимо исту стопу миграционог салда као у претходних десет година, онда је број становника у периоду 1981—1986. год. опадао по просечној годишњој стопи од —2.8‰. Међутим, ако се пође од претпоставке опадања стопе миграционог салда, као што и показују подаци прикупљени на терену, онда је опадање становништва интензивније.

Таб. 1. — Промена броја становника у послератном периоду (11; 12)

	број становника					просечна годишња стопа раста у ‰				
	1948	1953	1961	1971	1981	1948—53	1953—61	1961—71	1971—81	1948—81
Општина	27571	28196	27819	28019	27929	4.5	-1.7	0.7	-0.3	0.4
Велико Градиште	2783	3264	3391	4075	4977	32.4	4.8	18.5	20.2	17.8
Сеоска насеља	24788	24932	24428	23944	22952	1.2	-2.5	-2.0	-4.2	-2.3
просечна годишња стопа за период 1971—81										
			раста становништва			природног прираштаја		миграционог салда		
Општина			-0.3			-1.8		1.4		
Велико Градиште			20.2			2.4		17.6		
Сеоска насеља			-4.2			-2.1		-2.1		

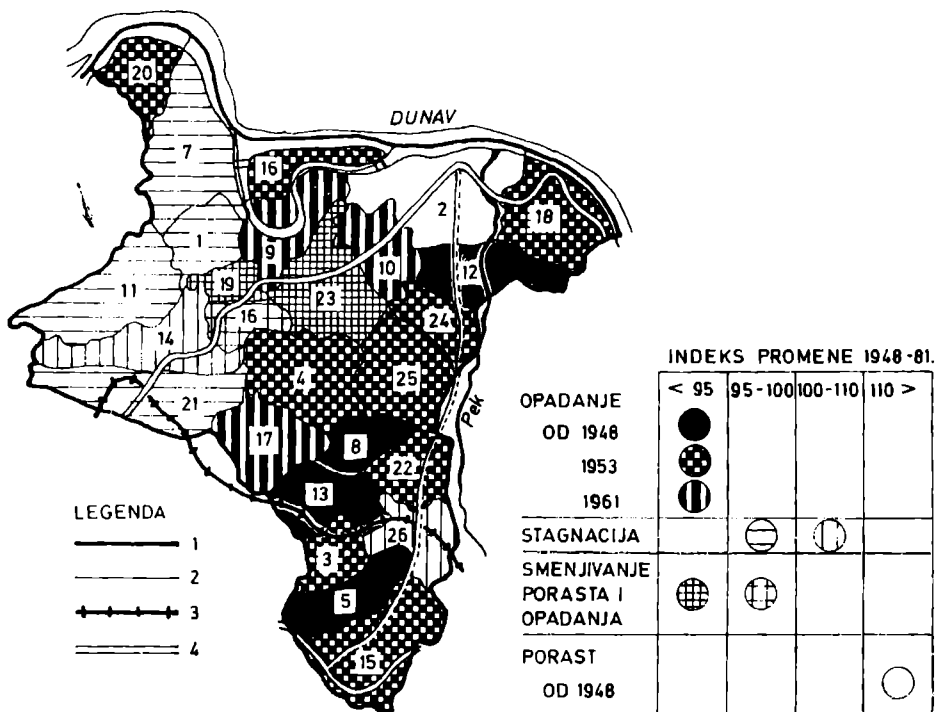
ном периоду број становника у насељу Велико Градиште се удвостручио. Од 1953—1961. године стопа раста била је врло ниска, јер Велико Градиште као слабо развијени центар није могло да привуче већи број становника. Последњих двадесет година стопа раста се увећала на 20.0‰. То је, пре свега, била последица досељавања становништва, јер је природни прираштај, мада позитиван, био врло низак (2.4‰).

У свим сеоским насељима, осим Мајиловца, број становника се смањило у односу на 1948. годину (Таб. I и II у прилогу). Већ дуги низ година природни прираштај има изразито негативне вредности. Процес депопулације потпомогнут сталним исељавањем становништва неповољно се одражава на све структуре и биолошко обнављање становништва.

Поред разлика у развоју и структурама становништва између села и града, јавља се диференцираност и између сеоских насеља. Према динамици демографских кретања издвајају се (Ск. 2.):

— Сеоска насеља у близини Великог Градишта (Кусиће, Кумане, Пожежено, Кисељево, Острово), чије је становништво искористило близину града и рано почело да напушта село. Она данас имају најнеповољнију старосну структуру становништва;

— Насеља у унутрашњости општине и насеља дуж магистралног пута Велико Градиште — Кучево, који ова насеља спаја са привредно слабије развијеним општинама источне Србије, код којих се опадање броја становника јавило у периоду 1953—1961. године, а у последњој деценији постало још изразитији (Триброде, Царевац, Камијево, Средњево, Љубиње, Дољашница, Макце и др.). То су и насеља која имају велики број становника на привременом раду у иностранству.

Ск. 2. — Промене броја становника у послератном периоду

1 — Бискупље; 2 — Велико Градиште; 3 — Гарево; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисијево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Маиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежено; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовинк; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

Легенда: 1 — општинска граница; 2 — граница атара насеља; 3 — железничка пруга; 4 — пут

— Сеоска насеља у западном делу општинне, која једним делом гравитирају ка Пожаревцу (Бискупље, Курјаче, Мајиловац, Сираково), у којима је опадање становништва било незнатно или се јавило тек у последњој деценији.

Густина насељености

Разлике у броју и кретању становништва између градског и сеоских насеља условиле су промене у размештају становништва и његову све већу концентрацију у Великом Градишту (у 1948. години обухватало је 10.1% укупног становништва општине, а у 1981. год. 17.8%⁹).

Просечна густина становништва у општини износи 80 становника на 1 km². Просек за Регион је нешто већи — 95 становника на 1 km², а на територији уже Србије 102 ст/km².

Густина насељености опада у свим сеоским насељима у општини Велико Градиште, а варијације међу њима условљене су природно-географским, демографским и економским условима. Највећа густина је у Великом Градишту, 226 ст/km², и у односу на 1948. годину индекс промене износи 179. Најмање густине становништва су на најнижим водоплавним теренима поред Дунава где нису постојали повољни природни услови за веће насељавање.¹⁰ Најмању густину насељености има село Рам са 44 ст/km², које је настало на повољном саобраћајном положају мада нису постојали природни услови за веће насељавање. Веће густине становништва су на оцедитијим теренима, дуж главних саобраћајница и посебно у долини Пека где су постојали најповољнији услови за пољопривредну производњу (Ск. 3. и Таб. III у прилогу).

Проблем обнављања становништва

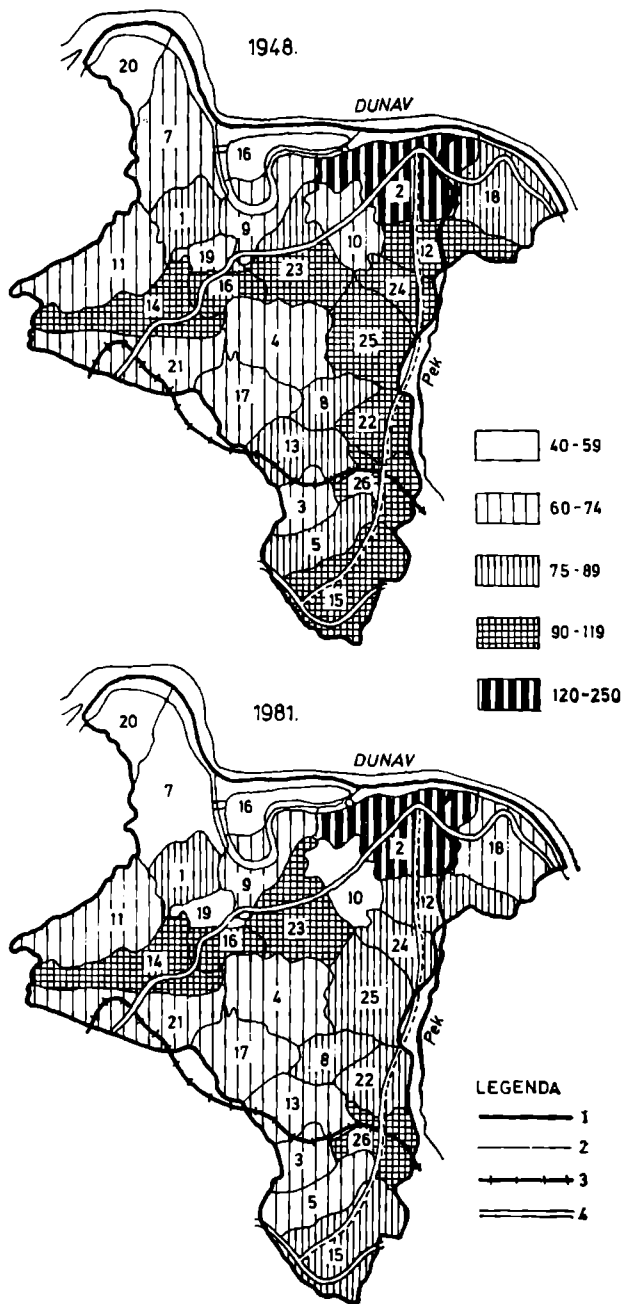
Позитивна компонента природног кретања становништва — наталитет, својим специфичним кретањем већ неколико деценија представља одлучујући чинилац демографског развоја општине (Таб. 2.).

У послератном периоду настављен је тренд опадања наталитета, сада и под утицајем фактора модерног друштвено-економског развоја који делују на смањење репродуктивних норми (броја деце коју ће родити једна жена): урбанизације, ширења образовања, запослености, дејства психолошких фактора.

Природни прираштај је изразито негативан уназад тридесет година, што значи да је општина Велико Градиште типично депопулационо подручје. Опште стопе смртности су стално изнад стопа рађања, а током последњих десет година процес је постао још интензивнији. У периоду од 1981—1985. год. наталитет је снижен на 10‰ а стопе смртности су повећане на 14.2‰ (Ск. 4. и Таб. IV у прилогу).

⁹ Овде треба нагласити да већина показатеља на нивоу општине Велико Градиште показује само релативан значај неке појаве и омогућује анализу демографског развоја насеља у оквиру општине. У поређењу са Регионом или другим развијенијим општинама, промене у општини Велико Градиште су слабог интензитета. На пример, у Смедереву је концентрација становништва била знатно израженија (51.6‰).

¹⁰ На пример, све до 1970. год., док није преграђено језеро, Дунав је сваког пролећа плавио приобални појас у атару Кисељева.

Ск. 3. — Густина насељености по 1 км² 1948. и 1981. године

1 — Бискупље; 2 — Велико Градиште; 3 — Гарево; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Ки сиљво; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Маиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежено; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Сред њево; 23 — Тополовник; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Че шљева Бара

Легенда: 1 — општинска граница; 2 — граница атара насеља; 3 — железничка пруга; 4 — пут

Таб. 2. — Природно кретање становништва општине (12)

Период	стопа на- талитета	стопа мор- талитета	стопа природ. прираштаја	стопа смрт. одојчади
1957—60	11.1	13.7	— 2.6	72.1
1961—65	12.4	13.8	— 1.4	56.0
1966—70	12.9	13.4	— 0.5	38.4
1971—75	12.8	13.3	— 0.5	36.3
1976—80	10.3	13.3	— 3.0	16.6
1981—85	10.0	14.2	— 4.2	17.4

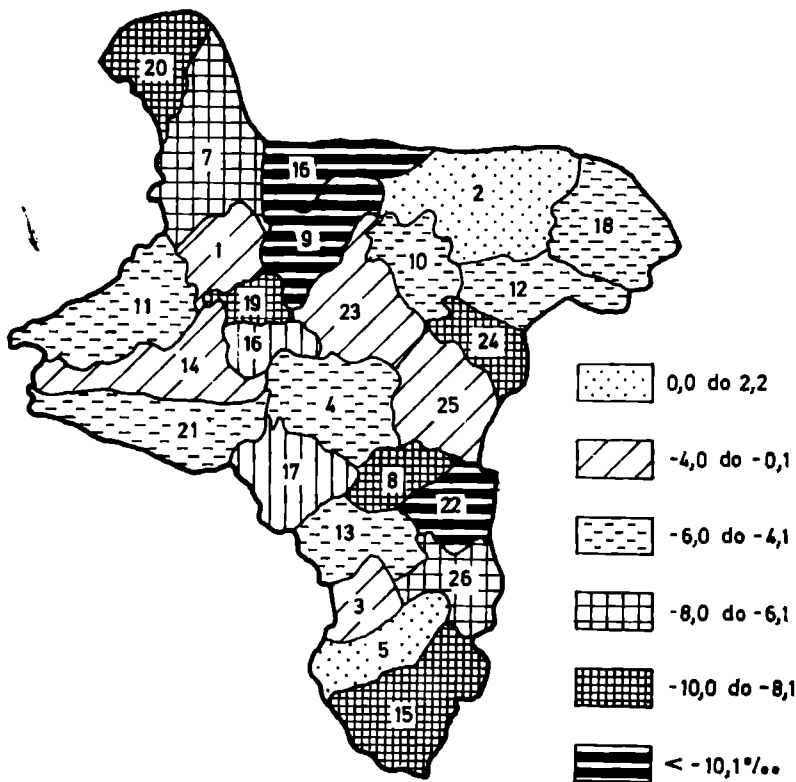
Осим Великог Градишта, сва остала насеља имају негативне стопе природног прираштаја. Процес депопулације је све изразитији у већини сеоских насеља. У Острову просечна стопа природног прираштаја за 1980—82. год. износи -16.2% , а у Кисиљеву, Средњеву, Трибродама, Раму, Поповцу и Камијеву креће се у интервалу од -8.5 до -11.4% (Ск. 5). Природно кретање становништва по насељима дато је у Таб. V у прилогу.

Ск. 4. — Природно кретање становништва општине Велико Градиште од 1957—1985. године

С обзиром да је ниво наталитета и смртности под знатним утицајем старења становништва општине, указаћемо и на промене у нивоу фертилитета.¹¹

Становништво општине има изузетно ниске стопе фертилитета. Разлике између појединих насеља су знатне и крећу се у интервалу од око 20‰ у Средњевој и Чешљевој Бари и преко 50‰ у Дољашници, Великом Градишту и Гареву. Специфичне стопе фертилитета по старости

Ск. 5. — Природни прираштај становништва 1981. године

1 — Бискупље; 2 — Велико Градиште; 3 — Гареву; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камјево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Јубиње; 14 — Маиловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежено; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовник; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешљева Бара

¹¹ Општа стопа наталитета представља однос броја живорођених и укупног становништва, док општа стопа фертилитета даје однос броја живорођене деце и свих жена у старости од 15—49 година. Стопа укупног фертилитета представља укупан број живорођене деце коју би родила једна жена у току фертилног периода у условима рабања као у години посматрања.

Таб. 3. — Специфичне стопе фертилитета по старости
просек за период 1970—72 и 1980—82. год. (12)

Старост	број живорођ. деце		стопе фертилитета	
	1970—72	1980—82	1970—72	1980—82
15—19	182.0	98.0	178.1	122.3
20—24	132.0	94.6	103.1	126.1
25—29	29.0	41.6	29.9	38.3
30—34	7.6	19.0	9.7	15.1
35—39	2.0	4.6	2.1	5.0
40—44	0.6	0.6	0.5	0.9
45—49	0.6	—	0.5	—
стопа укупног фертилитета			1.62	1.53

показују да је у свим старосним групама дошло до смањења рабања. Већ после 30—35 година старости фертилитет жена је веома низак (Таб. 3.).

У Подунавском региону је у периоду од 1971—1981. год. стопа укупног фертилитета повећана са 1.67 на 1.84. Аутори студије сматрају да је то последица укупног привредног развоја, али и утицаја досељеног становништва другачијег репродуктивног понашања (6; 91—92). У општини Велико Градиште, међутим, просечан број живорођене деце по једној жени снижен је у десетогодишњем периоду са 1.62 на 1.53.¹² Тешко је рећи која је доња граница опадања фертилитета,¹³ али, чињеница да, у условима садашњег нивоа морталитета, стопе треба да износе 2.15 до 2.18 да би се обезбедило просто обнављање становништва (15, 188), показује колико је ситуација у општини критична и да је неопходно што хитније предузимање одређених мера популационе политике.¹⁴ Опадање укупног становништва и демографски процес старења биће интензивнији у наредном периоду, поготово што је утицај имиграције незначан, како по обиму, тако и по структури миграната (највећи број досељеника је из суседних општина са истим репродуктивним понашањем). Мада се овде поставља питање колико је могуће било каквом популационом политиком изменити дубоко укорењену традицију контролс рабања и система једног детета, то не значи да овако неповољна демографска кретања треба препустити спонтаном развоју.

¹² На територији уже Србије стопа укупног фертилитета износила је 1.73 у 1981. год., у Војводини 1.82, у САП Косово 4.53.

¹³ На пример, у СР Немачкој је стопа укупног фертилитета већ испод нивоа од 1.5.

¹⁴ О значају примене, циљевима и мерама популационе политике детаљно у студији „Становништво Подунавског региона“ (6, 177—229).

Смртност становништва

Старосно-полна структура становништва општине Велико Градиште у највећој мери условљава промене у смртности становништва. У периоду транзиције¹⁵ стопе смртности у другим крајевима Србије опале су и испод 8.4‰, док је општина Велико Градиште најнижи ниво достигла 1966. године, 11.0‰. Због високог удела старог становништва, општа стопа смртности је у сталном порасту и поред опадања специфичних стопа смртности у скоро свим старосним групама.

У послератном периоду свакако је најзначајнији напредак постигнут у обарању смртности одојчади са 72.1‰ у периоду од 1957—1960. год. на 17.4‰ у периоду од 1981—1985. год. Значајно снижавање смртности било је у извесном смислу последица, али и један од чиниоца раног прихватања контроле рађања (6, 182). У тридесетогодишњем периоду постигнут је видан напредак у здравственој заштити становништва. У 1981. години 93% рађања обављено је под стручним надзором, што доприноси даљем снижавању смртности одојчади и хуманијој репродукцији становништва.

Током последњег међупописног периода снижена је смртност женског становништва у свим старосним групама. Код мушкараца, се међу-

Таб. 4. — Специфичне стопе смртности по старости и полу (12; 13)

Старосне групе	просек за 1970—72		просек за 1980—82	
	мушко	женско	мушко	женско
0—4	9.5	9.3	3.7	3.5
5—14	1.2	0.5	0.5	—
15—24	1.2	0.9	0.6	—
25—34	1.1	0.6	1.7	0.4
35—44	3.2	2.1	4.0	1.8
45—54	8.1	3.2	10.5	4.5
55—64	18.3	12.1	18.6	6.8
65—74	48.8	38.4	51.2	33.6
75+	156.7	139.0	136.6	114.1

¹⁵ Под појмом демографске транзиције подразумева се, најкраће речено, период током кога наталитет и морталитет са изразито високог нивоа опадају на низак ниво.

тим, запажа повећана смртност у старосним групама од 25—54 год., а такође и већа смртност у свим старосним групама у односу на женско становништво. То је последица узрока смртности социо-економске прираде, као и већег утицаја насилних смрти код мушкараца (Таб. 4.).

У свим старосно-полним групама, осим од 0—4 год. старости, смртност становништва је нешто виша од нивоа за ужу Србију. Од 378 умрлих у 1985. години 59% је лечено пре смрти. То указује на даље могућности у снижавању смртности, посебно код становништва млађег од 65 година. Ширењем здравственог образовања, унапређењем хитне медицинске помоћи, побољшаном дијагнозом и превентивом може се постићи опадање смртности од појединих узрока смрти. Највећи проценат умрлих према узроку смрти¹⁶ долази на болести циркулаторног система, 40,9%, код којих управо превентива и рана дијагноза доприносе успешнијем лечењу.

Најчешћа обољења на територији општине су акутне респираторне инфекције, хроничне масовне болести као што су кардиоваскуларна обољења, реуматска обољења, хронични обструктивни процеси на плућима и бубрежна обољења. (16). Не постоје поуздани показатељи за оцену утицаја природних услова на појаву неких болести, али претпоставља се да се веће обољевање овог становништва од респираторних болести и болести уринарног система и бубрега може довести у везу са одликама климе (изразита температурна колебања и велики број дана са маглom (17), као и са знатним распрострањањем песка, и у вези са тим слабијим квалитетом воде.¹⁷

Миграције становништва

У претходном одељку истакли смо позитивно дејство миграција на одржавање укупног броја становника у општини, као и слабљење њиховог утицаја у последњих десет година. У даљем тексту указаћемо на размештај и структуру досељеног становништва (Таб. 5.).

Према дејству миграција на број становника јасно се издвајају две области: Велико Градиште, као место досељавања становништва и сеоска средина са интензивнијим одливом становништва. У сеоским насељима миграциона кретања убрзавају опадање становништва, утичу на процес старења, јер се из њих углавном исељава младо становништво, и нарушавају полну структуру пошто је код жена израженија тежња да пређу у град.

У 1981. год. учешће мигрантског становништва износило је 35,8% у укупном становништву (просек за ужу Србију је 47%). И поред извесног пораста у односу на 1961. годину, када је било 29,3% досељеног

¹⁶ Анализа смртности према узорку смрти отежана је због великог броја умрлих у групи „симптоми и недовољно дефинисана сатања“, 34,6%, а малих бројева у осталим групама.

¹⁷ На слабије здравствено стање становништва у општини указао је др. Данило Борјан, директор Дома здравља Велико Градиште. У 1985. год. у општини је било 80 оболелих од ТВС, 70 регистрованих психоза, 20 оболелих од заразне жутице, 70 малигних обољења, 8 болесника на дијализи, 150 оболелих од шећерне болести и 570 пријављених заразних болести (16).

Таб. 5. — Структура досељеног становништва, 1981. год. (13)

	СТАРОСТ											
	свега		испод 15		15—19		20—39		40 и више		непо- знато	
	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
Према месту из којег се доселило												
укупно	3074	5660	556	580	806	2505	1273	1917	297	413	115	245
другог места исте општине	876	2105	140	168	305	1170	329	556	79	131	23	80
осталих општина уже Србије	1912	3157	342	351	478	1261	819	1161	195	247	78	137
САП Косово	23	30	3	2	1	11	15	13	3	2	1	2
САП Војводина	106	160	30	26	12	30	48	81	11	15	5	8
осталих република	130	208	41	33	10	33	62	106	9	18	8	18
Према времену досељења												
1940 и раније		1436		196		747		446		4		43
1941—1945		422		40		256		106		11		9
1946—1960		2047		256		873		796		112		10
1961—1970		2139		267		837		878		233		15
1971—1981		2389		377		598		1055		350		9
непознато		274		—		—		—		—		274

становништва, очигледно је да општина Велико Градиште као привредно недовољно развијено подручје није могла да привуче већи број досељеника. Однос је битно друкчији између градског и сеоских насеља. У Великом Градишту преовлађује досељено становништво, око 64%, док у селима доминира аутохтоно становништво, око 75%.

За општину Велико Градиште карактеристична су локална пресељења између насеља у оквиру општине, мада њихов интензитет све више слаби. Ранијих година локална пресељења била су у највећој мери између сеоских насеља и, с обзиром да је у њима највише учествовало женско становништво, то су највећим делом биле тзв. удадбено-женидбене миграције. Са процесом деаграризације, порастао је број пресељења

у Велико Градиште. Истраживања миграционих кретања становништва у 1985. год.¹⁸ показују да 74% пресељења у оквиру општине долази на миграције село-град.

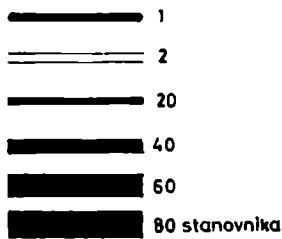
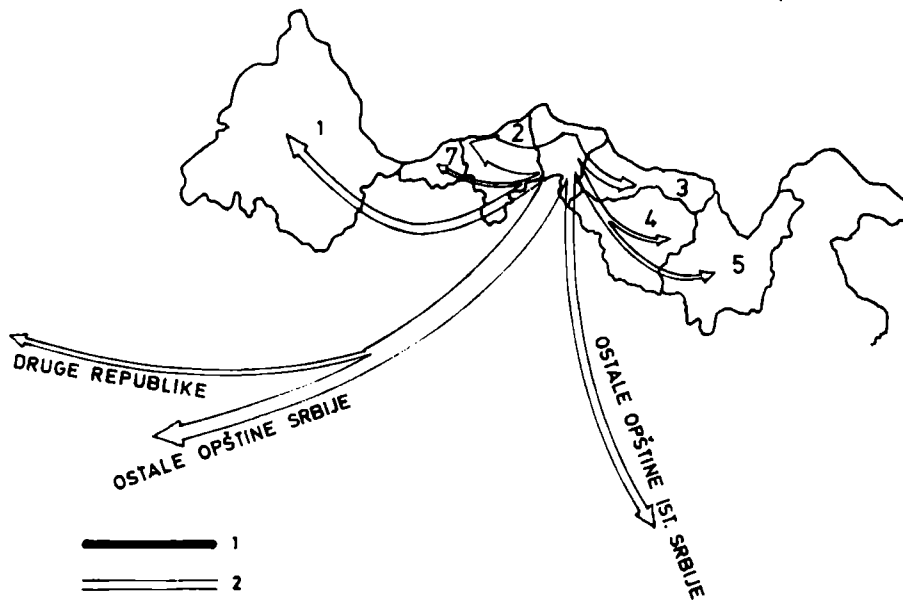
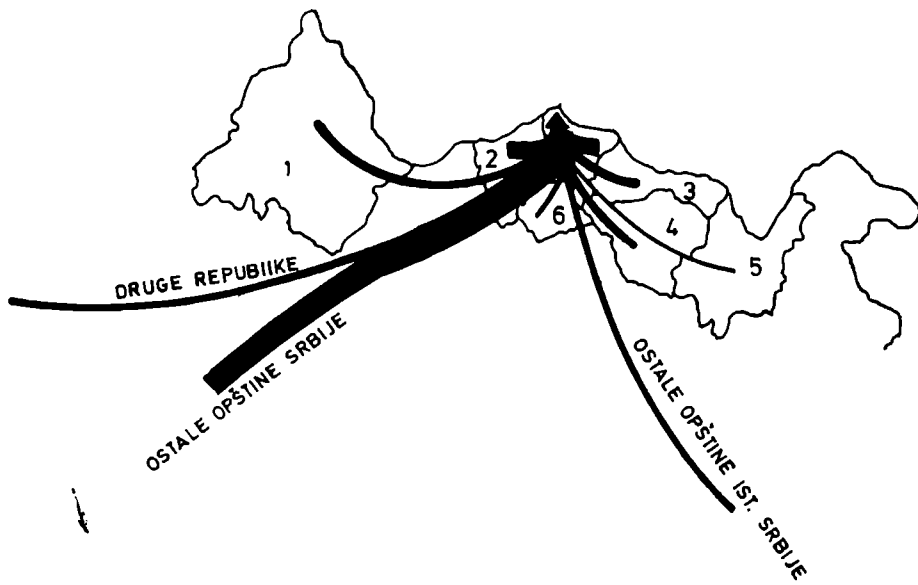
Највећи број досељеника потиче из других општина уже Србије. У периоду 1961—1981. год. њихов број је повећан са 52% на 62%. Међутим, знатан део ових пресељења је из суседних општина и са краћих дистанци. Од укупно 256 досељеника 1985. године, 54% је из општина источне Србије. Највише се доселило из насеља општине Пожаревац, Голубац и Кучево. Такође, од 247 иссељеника највише је отишло у друге општине источне Србије, 62.3%, од тога 52.6% у Пожаревац. Дневне миграције радне снаге потврђују интензивније гравитирање појединих насеља у општини ка Пожаревцу (Ск. 6.).

Структура миграната показује да је веће досељавање започело од 1961. год. У миграцијама највише учествује младо становништво, од 15—19 година старости 38% и од 20—39 година 36.6%, и скоро двоструко више жене од мушкараца. У 1985. години највећи број одсељених био је из сеоских насеља (198 или 67.6%), од тога 42% чиниле су жене, а 25.6% мушкарци. Највећи број одсељених из сеоских насеља био је у старости од 20—30 година.

Посебан облик миграционих кретања из економских разлога представља одлазак на привремени рад у иностранство. Отпочела су средином шездесетих година, да би до данас достигла знатне размере. Према попису из 1981. год. број лица на привременом раду и чланова њихових породица износио је 3595 или 12.9% од укупног становништва у општини. Просек за Подунавски регион био је 8.5%, што је далеко више од осталих региона у ужој Србији (6, 111), а релативно више радника на привременом раду имале су неразвијене општине Региона.

Највећи проценат становника на привременом раду у иностранству имају неразвијена насеља јужног и средишњег дела општине, удаљена од магистралних путева. Њихов број креће се између 30.8% у Гареву, 28.9% у Чешљевој Бари, 25% у Љубињу и Дољашници, и 2% у Пожежену, 4.5% у Великом Градишту и око 6% у Острову и Кусићу (Ск. 7.). Не залазећи у економске и социјалне последице, истакнућемо демографске ефекте ових миграција. У структури миграната доминира младо становништво, од 25—39 година, које се пре одласка из земље бавило пољопривредом. Њиховим одласком нарушена је старосно-полна структура пољопривредног становништва, јавило се веће активирање женског становништва и особа из маргиналних група старости, а у крајњој линији негативно се одражава на будућу репродукцију пољопривредног становништва.

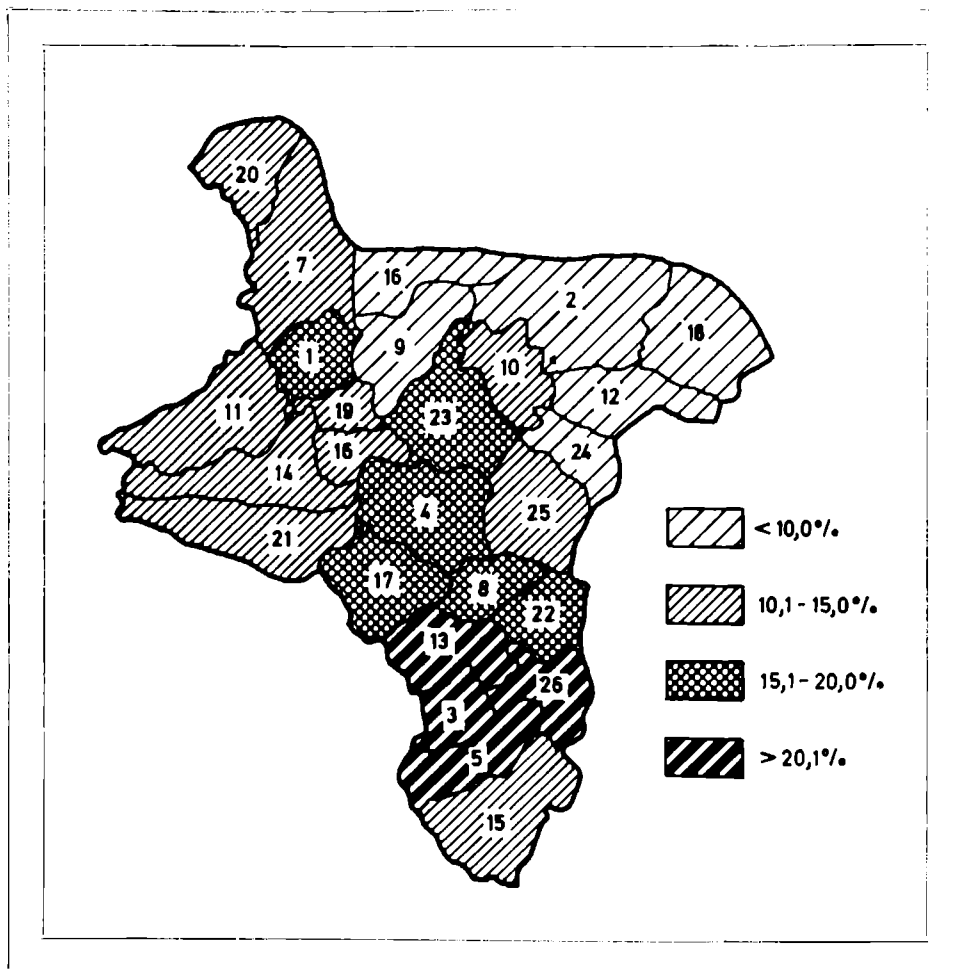
¹⁸ Пописи из 1961 и 1971. год. обрађују миграције по насељима, док за 1981. год. такви подаци нису публиковани. Аутор овог рада истраживао је миграциона кретања у 1985. год. на основу пријавно-одјавне евиденције СУП-а општине В. Градиште. Уз све резерве због посматрања узорка из само једне године, малог броја случајева код појединих група, као и због чињенице да је број одјављених обично мањи од броја одсељених, изнете су основне одлике и правци миграција (Таб. VI у прилогу).

Ск. 6. — Миграције становништва у општини Велико Градиште у 1985. години (према пријавно-одјавној евиденцији СУП-а Велико Градиште)

1 — Општина Београд; 2 — општина Пожаревац; 3 — општина Голубац; 4 — општина Кучево; 5 — општина Мајданпек; 6 — општина Мало Црниће; 7 — општина Смедерево

Легенда: 1 — досељено становништво; 2 — одсељено становништво

Ск. 7. — Учешће радника на привременом раду у иностранству у укупном становништву насеља, 1981. година

1 — Бискупље; 2 — Велико Градиште; 3 — Гареву; 4 — Десине; 5 — Дољашница; 6 — Бураково; 7 — Затоње; 8 — Камијево; 9 — Кисиљево; 10 — Кумане; 11 — Курјаче; 12 — Кусиће; 13 — Љубиње; 14 — Маниловац; 15 — Макце; 16 — Острово; 17 — Печаница; 18 — Пожежено; 19 — Поповац; 20 — Рам; 21 — Сираково; 22 — Средњево; 23 — Тополовник; 24 — Триброде; 25 — Царевац; 26 — Чешњева Бара

Старење становништва

Између природног и миграционих кретања становништва и промена у његовим структурама постоји јака узрочно-последична веза.¹⁹ Старосна структура становништва општине Велико Градиште припада тзв. регресивном типу који се одликује уском базом „пирамиде“ и интензивним процесом демографског старења становништва. Удео младог становништва од 0—19 год. стално се смањује, а повећава се учешће средовечног, од 40—59. год., и старог становништва (Таб. 6.).

Таб. 6. — Старосна структура становништва, 1961—1981. год. (13; 19)

	број становника			структура у %		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Општина						
0—19	7532	6875	6679	27.1	24.5	23.9
20—39	8728	7866	8027	31.4	28.1	28.7
40—59	6938	7509	8065	24.9	26.8	28.9
60+	4593	5651	5086	16.5	20.2	18.2
индекс старости				0.61	0.82	0.76
Велико Градиште						
0—19	1103	1182	1368	32.5	29.0	27.5
20—39	1026	1177	1611	30.3	28.9	32.4
40—59	735	982	1316	21.7	24.1	26.4
60+	519	720	662	15.3	17.7	13.3
индекс старости				0.47	0.61	0.48
Сеоска насеља						
0—19	6429	5693	5311	26.3	23.8	23.1
20—39	7702	6689	6416	31.5	27.9	28.0
40—59	6203	6527	6749	25.4	27.3	29.4
60+	4074	4931	4424	16.7	20.6	19.3
индекс старости				0.63	0.87	0.83

¹⁹ Старосно-полну структуру становништва у највећој мери одређује природно кретање. У условима снижене смртности, natalitet је главни чинилац промена старосне структуре. Уколико су на неком подручју интензивне миграције, онда се структура миграната одражава и на структуру укупног становништва.

Већ подаци из 1961. год. показују да је становништво општине ушло у фазу старења — индекс 0,61, а током наредних двадесет година процес старења је интензивирао. Смањење старог становништва у 1981. год. у односу на 1971. год., и тиме опадање индекса старења, само је пролазна појава. Наиме, у 1981. год. у групу старијих лица ушле су окрњене генерације рођене у време првог светског рата. Да ће процес старења бити још интензивнији у наредном периоду, показује пораст броја средовечних лица (40—59 год.) са 26,8% у 1971. год. на 28,9% у 1981. год.; опадање стопе укупног фертилитета са 1,62 на 1,53, с једне стране, и опадање специфичних стопа смртности у вишим старосним групама, а тиме и продужење трајања људског живота, с друге стране.

Старосна структура општине неповољнија је од структуре у Подунавском региону (26,1% младог и 15,1% старог становништва) и знатно неповољнија од структуре становништва у же Србије (27,5% младог и 13,2% старог становништва) (6, 118).

Разлике у демографском развоју условљавају знатне разлике у старосно-полној структури између села и града. (У Таб. VII у прилогу дата је старосна структура становништва по насељима). Старосна структура је знатно повољнија у Великом Градишту. Поред позитивног природног прираштаја, на то утиче и досељавање највише младог становништва од 15—39 година старости, тако да је у Великом Градишту већи проценат млађег радно-способног становништва (32,4%). У сеоским насељима скоро се изједначио однос младог и старог становништва. У Кусићу, Куману, Острову, Пожежени, Средњеву, где је процес емиграције и пада наталитета отпочео најраније, старење поприма драстичне размере. Удео старог становништва већи је од учешћа младог становништва и индекс старења прелази 1,0.

Структура према полу показује да на 1000 жена у општини долази 946 мушкараца. Међутим, у сеоским насељима на 1000 жена у старости од 20—24 година долази 1148 мушкараца, а у Великом Градишту однос је обрнут. Ова несразмера нарочито се неповољно одражава на склапање бракова, а тиме и репродукцију становништва у сеоској средини.

Промене у старосно-полној структури имају одраза на све функционалне контингенте становништва. У периоду од 1961—1981. год. у општини је дошло до опадања предшколског и контингента деце у узрасту од 7—14 година, фертилног и радног контегента, а до пораста броја особа изнад 60 година старости. Опадање фертилног контингента и становништва у најмлађим добним групама непосредно се одражава на ниво фертилитета и будућу репродукцију становништва. Такође, смањењем броја предшколске и школске деце смањују се издвајања за образовање и васпитање и социјалну заштиту деце, па је те инвестиције могуће усмерити у друге правце развоја. Пораст старачког контингента, међутим, повлачи већу оптерећеност активног становништва њиховим издржавањем, јер се повећавају улагања у социјално (пре свега пензионо) и здравствено осигурање.

Радни контингент становништва

Промене у радном контингенту становништва огледају се у смањењу броја радно-способног становништва и опадању удела радног контингента у укупном становништву. За разлику од укупног становништва у коме су промене броја становника биле незнатне, опадање радног контингента у периоду 1971—1981. год. било је интензивније (по просечној годишњој стопи од — 5.4‰) (Таб. 7.).

Таб. — 7. Бројно кретање укупног становништва и радног контингента (13; 19)

година	укупно становништво	стопа раста у односу на претходни попис	радни контингент	стопа раста у односу на претходни попис	% радног к. у укупном становништ.
1961	27819	—	19258	—	69.2
1971	28019	0.7	19247	— 0.1	68.7
1981	27929	— 0.3	18237	— 5.4	65.3

Заједно са опадањем и старењем радног контингента, на селу су се, с једне стране, јавили поремећаји у репродукцији радне снаге, а с друге стране, знатан вишак радне снаге. У току структурних промена привреде које прате сваки развој јавио се вишак радне снаге који неразвијена привреда општине није могла да прихвати. Податак да проценат активног у укупном радно-способном становништву, односно коефицијент активности становништва, износи 101 значи би релативно потпуну искоришћеност радног контингента. Међутим, односи су битно другачији у Великом Градишту и сеоским насељима. У Великом Градишту коефицијент износи 57.6 и крије знатне резерве женске радне снаге и млађег становништва које се школује. У сеоским насељима коефицијент од 108.4 значи пуну искоришћеност мушке и женке радне снаге и активност становништва из старосних група ван радног контингента. То је последица великог броја младог радно-способног становништва на привременом раду у иностранству. Број активног становништва у иностранству у неким селима прелази половину активног становништва у земљи (у Дољашници, Љубињу, Чешљевој Бари).

Поред недовољне репродукције радне снаге, на селу се поставља и питање нивоа продуктивности рада старијег пољопривредног становништва.

У условима ниске запослености у општини се јавља и висок проценат незапослених лица. Број незапослених на 100 запослених становника у општини износи 19.7‰ или 422 особе. То значи да у садашњим

условима привредне структуре и недовољне економске развијености, радни контингент задовољава потребе развоја и јавља се и вишак радне снаге.

Међутим, приликом оцене о повољности или неповољности демографских кретања у општини, треба узети у обзир да су демографски процеси по својим последицама за друштвено-економски и демографски развој дугорочни процеси. У условима успореног привредног раста стагнирање становништва значило је предност ка бржем економском развоју (6, 79; 18, 6). Дугорочно гледано, међутим, ако се настави процес досадашњег недовољног обнављања становништва, већ за десет до петнаест година прилив у радни контингент биће мањи од одлива из радног контингента и поставиће се проблем неадекватне репродукције и знатног смањења радне снаге.

Економске карактеристике становништва

Позитивне промене у структури становништва огледају се у смањивању учешћа пољопривредног у укупном становништву. Све до 1961. год. у општини Велико Градиште 82.7% становништва живело је од пољопривреде. Током наредних двадесет година промене у економској структури становништва одвијале су се знатно брже, али у општини још увек висок проценат чини пољопривредно становништво (55%) (Таб. 8.). Процент пољопривредног становништва у Подунавском региону износи 41.3%, а просек за територију уже Србије је знатно нижи, 27.6%.

Таб. 8. — Економска структура становништва (13; 19)²⁰

	1961		1971		1981	
	број	%	број	%	број	%
укупно станов.	27819	100	28019	100	27929	100
пољопривредно	23013	83	20407	73	15350	55
непољопривредно	4806	17	7612	27	12579	45

Овако високо учешће пољопривредног становништва условљава високе стопе активности. То потврђују и различите стопе активности између градског и сеоског насеља. У Великом Градишту је у 1981. год. био знатно нижи проценат активних лица, 44%, и знатно већи проценат издржаваног становништва, 42.6%, у односу на сеоска насеља (Таб. 9.). Од 1961. год. проценат издржаваног становништва се смањује због већег активирања жена, али је још увек висок, јер већи део омладине у градској средини наставља школовање.

²⁰ Подаци за пољопривредно становништво у 1971 и 1981. год. односе се на пољопривредно становништво у земљи (искључено је становништво које се пре доласка у иностранство бавило пољопривредом).

На селу стопа активности износи 67.8% због све већег активирања жена и становништва из маргиналних група старости. Опадање активног становништва у пољопривреди било је спорије од опадања укупног пољопривредног становништва.

Таб. 9. — Промене у структури становништва према активности (13; 19)

	година	број становника			структура у %			
		свега	активних	са личним приходима	издржаваних	активних	са личним приходима	издржаваних
Општина	1961	27819	17223	421	10175	61.9	1.5	36.6
	1971	28019	18465	649	8905	55.9	2.3	31.8
	1981	27929	17759	1196	8974	63.6	4.3	32.1
насеље В. Градиште	1961	3391	1168	330	1893	34.4	9.7	55.8
	1971	4075	1529	509	2037	37.5	12.5	50.0
	1981	4977	2192	665	2120	44.0	13.4	42.6
сеоска насеља	1961	24428	16055	91	8282	65.7	0.4	33.9
	1971	23944	16936	140	6868	70.7	0.6	28.7
	1981	22952	15567	531	6854	67.8	2.3	29.9

Такође, знатне су разлике у уделу лица са личним приходима између села и града. У 1981. год. у Великом Градишту је било 13.4% лица са личним приходима, док је у сеоским насељима тај проценат био много нижи. Због недостатка радне снаге, а и нерегулисаног социјалног осигурања, пољопривредно становништво се знатно дуже радно ангажује од становништва у граду.

Општина Велико Градиште је пример да висока стопа активности не значи и висок степен привредне развијености. То показује и структура активног становништва према делатностима.

Током последњих двадесет година дошло је до брзог смањивања броја активних у примарним делатностима, али је њихов проценат још увек изразито висок, 64.4%. Запосленост у индустрији је, међутим, минимална — вега 161 лица или 3.5%, а тек се последњих година јавља брже ангажовање радне снаге у терцијарним делатностима (Таб. 10.).

Таб. 10. — Структура активног становништва према делатностима (13; 19)

Деланост	1961		1971		1981	
	број	%	број	%	број	%
Укупно	17223	100.0	18465	100.0	17759	100.0
Индустрија и руд.	195	1.1	455	2.5	616	3.5
Пољопривреда, рибар- и шумарство	15238	88.5	14160	76.7	11433	64.4
Грађевинарство	66	0.4	186	1.0	272	1.5
Саобраћај и везе	102	0.6	146	0.8	230	1.3
Трговина, угоститељ- ство и туризам	187	1.1	306	1.7	513	2.9
Занатске, личне услуге	450	2.6	412	2.2	249	1.4
Стамбено-ком. делат.	60	0.3	34	0.2	16	0.1
Финанс.-технич. ус.					36	0.2
Друштвено пол. зајед.	269	1.6	244	1.3	348	2.0
Образ., наука, култура, друшт. и соц. заштита	212	1.2	265	1.4	401	2.3
Остале делатности	60	0.3	44	0.2	—	—
Ван делат. и непознато	384	2.2	110	0.6	329	1.9
Лица на прив. раду у иностраниству	—	—	2103	11.4	3316	18.7

Образовна структура становништва

Ниво писмености и образовања, поред тога што указује на просветно-културни развој једне општине, индикатор је степена економске развијености неке средине и омогућује планирање будућег друштвено-економског развоја.

У односу на 1961. год. када је у општини било 25.5% неписмених од укупног становништва старијег од 10 година, и 1971. годину са 20.6% неписмених, у последњој деценији постигнут је значајан напредак у описмењавању становништва. У 1981. год. било је 3147 неписмених лица старијих од 10 година, или 12.7%, што је још увек висок проценат, али је проблем знатно блажи јер 66% чини становништво старије од 65 година (Таб. 11.).²¹

²¹ У Подунавском региону било је 12.6% неписмених у 1981. год., а на територији уже Србије 11% (6, 122).

Таб. 11. — Процент²² неписменог становништва изнад 10 година старости према полу и старости, 1981, (14)

	пол	укупно	старост			
			10—19	20—34	35—64	65+
Општина	св.	12.7	1.1	1.4	8.5	51.0
	м.	4.9	0.9	0.8	2.3	24.1
	ж.	20.0	1.3	1.9	14.3	71.3
Велико Градиште	св.	6.2	1.3	1.3	5.8	23.8
	м.	2.4	1.3	0.6	2.4	8.0
	ж.	9.5	1.3	1.9	8.9	34.5
Сеоска насеља	св.	14.1	1.0	1.4	9.1	55.3
	м.	5.4	0.8	0.9	2.3	26.5
	ж.	22.2	1.3	1.9	15.4	77.4

Такође, повољна је околност да су се стопе неписмености међу младима (10—34 год.) у градској и сеоској средини готово изједначиле и да су на врло ниском нивоу. Знатна регионална издиференцираност уочљива је код старијих старосних група. Број неписмених расте од 40 године старости, знатно је виши у сеоским насељима и нарочито код женског становништва.

Структура становништва општине Велико Градиште према школској спреми стално се побољшавала у послератном периоду. Број становника са завршеном основном школом повећао се за више од 8 пута, са вишим и високим образовањем за 4 пута, уз стално смањење броја становника без школе и са незавршеном основном школом (са 93.8% у 1961. год. на 69.9% у 1981. год.). Међутим, достигнути ниво образовања је још увек незадовољавајући, а разлике између града и сеоских насеља су знатне (Таб. 12.). Општина заостаје за просеком у Региону, који има 60% становника без школе и са незавршеном основном школом, и знатно заостаје за просеком у ужој Србији, која има 48.5%.

Удео становништва без завршеног основног образовања у Великом Градишту износи 41%, а у сеоским насељима је скоро два пута већи (76%). У последњих двадесет година у Великом Градишту је постигнут посебан напредак у категорији становништва са средњим, вишим и високим образовањем и, мада је ова „концентрација школованог становништва у градовима разумљива, њихов мали број у осталим местима је чинилац који ограничава развој ових места“ (6, 128).

²² Процент је рачунат као однос неписменог становништва одређеног пола и старости и укупног становништва истог пола и старости.

Таб. 12. — Становништво изнад 15 година старости према школској спреми, општина В. Градиште, 1981 (14)

	Општина		Вел. Градиште		сеоска насеља	
	број ст.	%	број ст.	%	број ст.	%
Укупно	22901	100.0	3914	100.0	18987	100.0
Без школе и незавршена основна	16011	69.9	1588	40.6	14423	76.0
без школе	3430	15.0	322	8.2	3108	16.4
1 — 3	880	3.8	80	2.0	800	4.2
4 — 7	11701	51.1	1186	30.4	10515	55.4
Основна школа	4655	20.3	845	21.6	3810	20.1
Школа за КВ и ВКВ рад.	707	3.1	444	11.3	263	1.4
Гимназија	165	0.7	119	3.0	46	0.2
Средња стручна шк.	971	4.2	638	16.3	333	1.8
Средње усмерено образ.	19	0.1	1	0.02	18	0.1
Виша школа	191	0.8	127	3.2	64	0.3
Висока школа	166	0.7	139	3.6	27	0.1
Непознато	16	0.1	13	0.3	3	0.001

Промене у броју и саставу домаћинства

На број и структуру домаћинства одражавају се демографски процеси и социјални, економски и културни чиниоци. У периоду од 1961—1981. године промене у броју домаћинства пратиле су промене у броју становника. Број домаћинства стално је растао у насељу Велико Градиште, а опадао у сеоским насељима. Међутим, просечна величина домаћинства није се битније мењала: у Великом Градишту она износи 3 члана по једном домаћинству, у сеоским насељима 5 чланова, односно просек за целу општину износи 4.5 чланова по једном домаћинству²³ (Таб. 13).

Током последњих двадесет година највеће промене одиграле су се у структури домаћинства према броју чланова: смањен је број и учешће домаћинства са 4, 5 и 6 чланова, а повећан број самачких, трочланих и домаћинства са више од 8 чланова.

²³ Просек за ужу Србију је знатно мањи — 3.3 члана по једном домаћинству, а за Подунавски регион 3.7.

Таб. 13. — Просечна величина домаћинства и структура према броју чланова општине Велико Градиште (18)

	година	број домаћинства	просечна величина дом.	структура према броју чланова							
				1	2	3	4	5	6	7	8 и више
Општина	1961	6199	4.5	8.4	12.7	10.7	15.6	19.1	17.7	10.6	5.3
	1971	6125	4.6	9.2	13.3	10.8	13.8	15.0	16.4	13.2	8.2
	1981	6208	4.5	10.4	12.7	11.8	13.9	13.1	15.4	12.7	8.8
насеље В. Градиште	1961	1100	3.1	17.1	25.4	18.1	23.1	11.5	3.0	1.2	0.6
	1971	1351	3.0	17.5	24.8	19.9	22.9	9.0	4.0	1.4	0.5
	1981	1656	3.0	17.6	21.4	22.5	24.9	6.2	3.4	0.9	1.3
сеоска насеља	1961	5099	4.8	6.5	10.0	9.1	13.9	20.7	20.8	12.7	6.3
	1971	4774	5.0	6.9	10.0	8.3	11.2	16.7	19.9	16.6	10.4
	1981	4552	5.0	7.8	9.5	8.0	10.0	15.7	19.8	16.9	11.5

У погледу распореда домаћинства према броју чланова значајне разлике постоје у односу на тип насеља. У сеоским насељима су у 1981. години доминирала домаћинства са 5, 6 и више чланова (63.9% од укупног броја домаћинства), али је у периоду од 1961—1981. год. такође порастао и број самачких домаћинства. У Великом Градишту највеће учешће су имала четворо-члана и мала домаћинства. Такође, релативан број самачких домаћинства у Великом Градишту био је двоstrуко већ од њиховог броја у сеоским насељима. Међутим, док су у граду то углавном домаћинства младог и активног становништва, у сеоским насељима самачка домаћинства су углавном старачка.

У општини, као и у целој Србији, преовлађују породична домаћинства (88.5%). Међутим, негативне тенденције демографског и социјално-културног развоја, одражавају се и на структуру породице. Наиме, већи број породица чини само брачни пар, без деце 48.5%, а у сеоским насељима такву структуру има више од половине породица (52%).²⁴ То указује да ће добар део индивидуалних пољопривредних поседа у догледно време остати без радне снаге (24, 203).

Заједно са променама у економској структури становништва током процеса деаграризације и трансфера пољопривредног становништва

²⁴ На територији уже Србије у укупном броју породица 59.3% чине брачни парови са децом, 31.3% брачни парови без деце. Код пољопривредних домаћинства, међутим, учешће породица без деце је веће, 40.4% (24, 203).

у непољопривредне делатности, јавиле су се промене у структури домаћинства према изворима прихода: смањивање броја домаћинства са изворима прихода искључиво из пољопривреде и пораст броја мешовитих и домаћинства са приходима из непољопривреде. Међутим, општина Велико Градиште још увек највећи део прихода остварује из пољопривреде, али се, природно, разлике јављају у зависности од типа насеља. Број мешовитих домаћинства расте само у сеоским насељима, док у Великом Градишту преко 90% чине домаћинства са изворима прихода из непољопривреде.

ЗАКЉУЧАК

Општина Велико Градиште одликује се специфичним савременим демографским развојем, који је био условљен посебним друштвено-економским, историјским, културним и етнопсихичким особинама становништва овога краја.

Тенденција смањења рађања која се јавила крајем XIX века, до данас је постала одлучујући чинилац развоја становништва. Дуготрајно опадање natalитета, као последица изразите контроле рађања и прихватања система једног детета, довело је до интензивног демографског процеса старења у послератном периоду. У последњих тридесет година ниво смртности је, и поред опадања смртности у овим генерацијама, стално изнад нивоа рађања, тако да сеоска насеља представљају типично депопулационо подручје.

Опадање броја становника у селима убрзано је процесом емиграције, која се манифестује кроз трансфер пољопривредног становништва из села у град, и одлазак на привремени рад у иностранство. У општини се, с једне стране, издвајају сеоска насеља у којима становништво стално опада, и градско насеље са сталним порастом броја становника и знатно повољнијом старосном структуром, с друге стране.

Заостајање општег привредног развоја у општини одражава се и на економску структуру становништва. У општини је још увек висок проценат пољопривредног становништва, које одликује висока стопа активности због све већег ангажовања жена и старијих лица у производњи. Посебан проблем на селу представља пораст броја самачких старачких домаћинства и велики број породица које чини брачни пар без деце. То све указује на проблем нивоа продуктивности у пољопривреди и на опасност да ће већи део пољопривредних поседа остати без радне снаге.

На крају треба истаћи да пражњење и старење села представља озбиљан проблем и са становишта народне одбране, јер је Велико Градиште погранична општина.

Достигнути развој становништва зашао је у критичну фазу када је само ради простог обнављања становништва неопходно што хитније приступити дугорочној популационој политици. С обзиром да је код становништва дубоко укорењена традиција контроле рађања на коју је веома тешко утицати, мере популационе политике требало би да полазе од ширења друштвене свести о потреби већег рађања, да утичу

на решавање проблема економског, социјалног, здравственог и културног карактера, да воде ка бржем привредном развоју овог неразвијеног подручја и стварању повољних услова за повратак великог броја радника из иностранства, а посебно ка решавању проблема запослености и стварању бољих услова за живот младе генерације на селу.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Вујадиновић Стеван* — Насеља у сливу Пека; Посебно издање СГА, свеска 27, Београд 1949. године.
2. *Лазих Антоније* — Насељавање и развитак насеља у средњем и горњем Пеку; Гласник географског друштва, свеска 25, Београд 1939. године.
3. *Вујадиновић Стеван* — Привредно-географске и саобраћајне одлике слива Пека; Зборник радова Географског института „Ј. Цвијић”, књига 6, Београд 1953. године.
4. *Цвијић Јован* — Антропогеографски проблеми Балканског полуострва; Сабрана дела Јована Цвијића, књига 4, том I, Београд 1987. године.
5. *Павловић М. Драг.* — Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (од 1718—1739); Глас. СКА LXIV, Други разред књ. 40, Београд 1901, наведено према: Маџура М., Рашевић М. и Мулина Т.: Становништво Подунавског региона; Економски институт, Београд 1984.
6. *Маџура Милош, Рашевић Мирослав, Мулина Трипо* — Становништво Подунавског региона; Економски институт, Београд 1984. године.
7. *Петровић Мита* — Финансије и установе обновљене Србије; књига II, Београд 1901. наведено према: Вујадиновић Стеван — Насеља у сливу Пека; Посебно издање СГА, свеска 27, Београд 1949. године.
8. *Весих Миладин* — Становништво и миграције у Источној Србији; Посебна издања Географског института „Ј. Цвијић” САНУ, књига 31, Београд 1978 године.
9. Природно кретање становништва Србије од 1863—1954 године; Прикази, НР Србија Завод за статистику, Београд 1957. године.
10. *Радовановић Милован* — Број и пораст становништва источне Србије од 1834 до 1953. године; Зборник радова Географског института ПМФ, свеска 5, Београд 1958. године.
11. Попис становништва и станова 1971 године; Савезни завод за статистику, Београд 1973. године.
12. Документација виталне статистике Завода за статистику СР Србије.
13. Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године — Документациони материјал; Завод за статистику СР Србије.
14. Становништво — основна обележја по општинама и регионима; Завод за статистику СР Србије, Бијелен бр. 206, Београд 1982. године.
15. *Брезник Душан* — Модели демографске анализе за општине и за друге територијалне јединице (насеља и месне заједнице); Становништво и домаћинства СР Србије према попису 1981. год., РЗС СР Србије, Београд 1984. године.

16. План развоја Дома здравља Велико Градиште за период 1986—1990. год.; Дом здравља Велико Градиште 1985. године.
17. *Јовановић Верка* — Климатске и хидролошке особине општине Велико Градиште; Географски институт „Ј. Цвијић”, Београд 1987. године.
18. *Wertheimer-Baletić Alica* — Demografija, stanovništvo, ekonomski razvitak, Informator, Zagreb 1982. godine.
19. Попис становништва 1961. и 1971. године, Савезни завод за статистику, Београд.
20. Регионални просторни план Подунавске међуопштинске регионалне заједнице, становништво — анализа стања; ЈУГИНУС, Београд—Смедерево 1981. године.
21. Свеске Државописа Србије од 1866—1895 године, Статистика Краљевине Србије за 1900 и 1910. год. и Дефинитивни резултати пописа 1921 и 1931. године. Београд.
22. *Шкриванић Гавро* — Пuteви у средњевековној Србији; Београд 1974. год.
23. *Савић Олга* — Градови и мања средишта Источне Србије; Посебна издања Географског института „Ј. Цвијић”, књига 27, Београд 1977.
24. *Кржалић Живојин* — Домаћинства; Становништво и домаћинства СР Србије према попису 1981. год., РЗС Србије, Београд 1984. године.

Таб. I — Кретање броја становника општине Велико Градиште по пописима од 1866. до 1981. године (II; 13; 21)

Насеља	Број становника											Просечна годишња стопа раста у %					
	1866	1874	1895	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1948-53	1953-61	1961-71	1971-81	1981
ОПШТИНА	1749	1934	26580	27181	30261	25609	28247	27571	28196	27819	28019	27929	4.5	-1.7	.7	-3	.4
Бискупље	418	503	738	758	779	668	734	737	750	738	754	713	3.5	-2.1	2.1	-5.6	-1.1
В. Градиште	2519	2534	3167	3089	3139	2674	2982	2783	3264	3391	4075	4977	32.4	4.8	18.5	20.2	17.8
Гарево	243	363	480	528	566	459	457	458	472	470	438	423	6.1	-5	-7.1	-3.5	-2.4
Десине	745	913	1207	1245	1466	1211	1325	1290	1299	1258	1209	1176	1.4	-4.1	-4.1	-2.8	-2.8
Дољаница	553	628	841	893	1014	820	865	872	838	822	815	774	-7.9	-2.4	-9	-5.1	-3.6
Бураково	254	349	567	581	652	891	989	664	687	658	577	634	6.8	-5.4	-13.1	9.4	-1.4
Затоње	541	647	985	1004	1168	958	1147	1124	1109	1045	1079	1096	-2.7	-7.4	3.2	1.6	-7.6
Камјево	389	446	529	554	625	547	612	574	552	543	547	508	-7.8	-2.1	.7	-7.4	-3.7
Книсијево	793	752	1000	983	1140	921	1101	1124	1110	1124	1086	1009	-2.5	1.6	-3.4	-7.3	-3.3
Кумане	357	419	602	619	693	616	662	686	677	690	644	617	-2.6	2.4	-6.8	-4.3	-3.2
Курјаче	898	977	1253	1321	1537	1255	1402	1420	1408	1440	1427	1378	-1.7	2.8	-9	-3.5	-9
Кусиће	629	709	1000	1003	1142	1025	1186	1184	1171	1095	1092	999	-2.2	-8.4	-3	-8.9	-5.1
Љубиње	437	547	832	858	929	764	844	829	824	781	789	750	-1.2	-6.7	1.1	-5.1	-3.1
Маиловац	655	791	1153	1240	1426	1193	1444	1426	1477	1534	1560	1548	7.1	4.7	1.7	-8	2.5
Макце	1347	1505	1978	2032	2276	1924	1969	1837	1852	1805	1624	1519	1.6	-3.2	-10.5	-6.7	-5.7
Острово	252	263	367	342	402	379	413	420	437	429	408	391	8.1	-2.3	-5.1	-4.2	-2.2
Пеђаница	485	615	759	791	886	772	838	823	830	833	824	732	1.7	.5	-1.1	-11.8	-3.5
Пожежено	878	912	1115	1129	1263	1066	1153	1189	1252	1215	1154	1102	10.4	-3.7	-5.1	-4.6	-2.3
Половац	204	189	298	311	346			299	293	280	352	262	-4.1	-5.7	23.1	-29.1	-4.1
Рам	289	292	315	349	400	321	434	419	434	409	408	393	7.1	-7.4	-2	-3.7	-1.9
Сираково	874	971	1293	1335	1485	1236	1352	1295	1334	1307	1331	1274	5.6	-2.6	1.8	-4.4	-5
Сређево	528	621	801	836	930	834	907	867	910	866	841	790	9.7	-6.2	-2.9	-6.2	-2.8
Тополоник	1205	1315	1861	1896	2169	1893	2076	1977	1924	1850	1901	1840	-5.4	-4.9	2.7	-3.3	-2.2
Трибродје	533	580	800	788	860	764	808	810	821	789	725	707	2.7	-4.9	-8.4	-2.5	-4.1
Царевац	1083	1267	1571	1613	1663	1359	1419	1407	1412	1385	1320	1253	7.1	-2.4	-4.8	-5.2	-3.5
Чешљева Барџа	640	726	1068	1083	1305	1059	1128	1057	1059	1062	1039	1064	.4	.4	-2.2	2.4	.2

Таб. II. — Утицај природног прираштаја и миграција на стопу раста становништва у периоду 1971—1981. године (11; 12; 13)

Насеља	просечна годишња стопа у ‰		
	раста становништва	пр. прираштаја	миграционог салда
Општина	—0.3	—1.8	1.4
Бискупље	—5.6	—2.6	—3.1
В. Градиште	20.2	2.4	17.6
Гарево	—3.5	—3.0	—0.5
Десине	—2.8	—2.8	0.0
Дољашница	—5.1	—6.9	1.8
Бураково	9.4	—0.2	9.6
Затоње	1.6	—1.4	2.9
Камијево	—7.4	—5.3	—2.1
Кисиљево	—7.3	—4.0	—3.3
Кумане	—4.3	—1.7	—2.5
Курјаче	—3.5	—1.1	—2.4
Кусиће	—8.9	—6.9	—2.0
Љубиње	—5.1	—2.3	—2.7
Маиловац	—0.8	—0.4	—0.4
Макце	—6.7	—2.4	—4.3
Острово	—4.2	—3.3	—1.0
Пећаница	—11.8	—5.1	—6.7
Пожежено	—4.6	—4.3	—0.4
Поповац	—29.1	—4.9	—24.4
Рам	—3.7	—2.7	—1.0
Сираково	—4.4	—0.5	—3.9
Средњево	—6.2	—8.7	2.5
Тополовник	—3.3	—3.5	0.2
Триброде	—2.5	—4.1	1.5
Царевац	—5.2	—5.1	—0.1
Чешљева Бара	2.4	—1.9	4.3

Таб. III. — Промена густине насељености, 1948—1981. год.

Насеља	број становника по km ²		индекс 1981—1948
	1948	1981	
Општина	84	85	101
Бискупље	82	80	98
В. Градште	126	226	179
Гарево	66	61	92
Десине	72	66	92
Дољашница	82	73	89
Бураково	114	109	96
Затоње	60	58	97
Камијево	77	68	88
Кисилево	80	72	90
Кумане	65	58	95
Курјаче	68	66	97
Кусиће	101	85	84
Љубиње	75	68	91
Маиловац	93	100	108
Макце	95	78	82
Острово	59	55	93
Пећаница	68	61	90
Пожежено	75	69	92
Поповац	67	59	88
Рам	47	44	94
Сираково	67	66	99
Средњево	95	86	91
Тополовник	118	110	93
Триброде	101	88	87
Царевац	90	80	89
Чешљева Бара	113	114	101

Таб. IV. — Природно кретање становништва општине Велико Градиште од 1957 до 1985. год. (12)

Година	живорођени	живорођени на 1000 ст.	умрли	умрли на 1000 ст.	умрла оаојчаа	умрла оа. на 1000 ст.	природни прираштај	пр. прираштај на 1000 ст.
1957	292	10.4	387	13.8	24	82.2	—95	—3.4
1958	329	11.7	336	12.0	17	51.2	— 7	—0.3
1959	331	11.9	381	13.7	26	78.5	—50	—1.8
1960	290	10.4	422	15.1	22	75.9	—132	—4.7
1961	326	11.7	355	12.7	19	58.3	—29	—1.0
1962	336	12.7	406	15.4	17	50.6	—70	—2.7
1963	328	12.3	341	12.8	17	51.6	—13	—0.5
1964	321	12.1	393	14.8	22	68.5	—72	—2.7
1965	354	13.3	349	13.2	18	50.8	5	0.2
1966	341	12.3	315	11.4	15	44.0	26	0.9
1967	333	12.1	378	13.7	15	45.0	—45	—1.6
1968	346	12.5	361	13.1	13	37.6	—15	—0.6
1969	388	14.1	426	15.5	11	28.3	—38	—1.4
1970	377	13.6	376	13.5	14	37.1	1	0.1
1971	361	12.9	338	12.1	19	52.6	23	0.8
1972	332	11.9	423	15.1	16	48.2	—91	—3.2
1973	357	12.8	389	14.0	12	33.6	—32	—1.2
1974	376	13.5	362	13.0	6	15.9	14	0.5
1975	354	12.7	339	12.2	11	31.1	15	0.5
1976	329	11.8	355	12.8	2	6.1	—26	—1.0
1977	294	10.6	370	13.4	6	20.4	—76	—2.8
1978	269	9.8	372	13.5	8	29.7	—103	—3.7
1979	272	9.9	376	13.7	1	3.7	—104	—3.8
1980	261	9.3	371	13.2	6	23.0	—110	—3.9
1981	240	8.6	408	14.6	2	8.3	—168	—6.0
1982	286	10.3	373	13.5	7	24.5	—87	—3.2
1983	273	9.9	389	14.1	3	11.0	—116	—4.2
1984	304	11.1	412	15.0	5	17.4	—108	—3.9
1985	270	9.9	378	13.8	7	25.9	—108	—3.9

Таб. V. — Промене стопа natalитета, mortalитета, природног прираштаја и општег фертилитета, 1970—1972 и 1980—1982. (12; 13)

Насеља	стопа natalитета		стопа mortalитета		ст. пр. прираштаја		стопа фертилитета	
	1970-72	1980-82	1970-72	1980-82	1970-72	1980-82	1970-72	1980-82
Општина	12.7	9.4	13.5	13.7	—0.8	—4.3	46.9	45.7
Бискупље	11.5	9.5	11.5	13.6	0.0	—3.8	40.7	43.8
В. Градиште	14.0	13.5	10.7	13.3	3.3	0.2	49.9	52.3
Гарево	7.6	12.6	23.6	13.4	—16.0	—0.8	27.8	54.4
Десине	10.5	9.4	12.7	14.7	—2.2	—5.3	39.8	41.8
Дољашница	10.6	13.8	19.2	11.6	—8.6	2.2	38.2	57.7
Бураково	16.2	6.3	15.6	13.1	0.6	—6.8	62.2	28.8
Затоње	12.7	7.0	14.2	13.7	—1.5	—6.7	47.3	31.4
Камијево	6.7	9.2	14.0	17.7	—7.3	—8.5	23.8	36.2
Кисијево	9.5	6.3	10.1	16.5	—0.6	—10.2	35.3	27.9
Куманс	18.6	9.7	13.5	14.0	5.1	—4.3	58.8	42.6
Курјаче	14.7	7.3	14.0	12.1	0.7	—4.8	56.1	32.9
Кусиће	11.9	7.8	15.9	13.3	—4.0	—5.5	44.8	35.0
Љубиње	13.9	9.3	15.2	15.1	—1.3	—5.8	51.6	43.5
Маиловац	15.4	9.7	10.5	13.4	4.9	—3.7	54.7	41.7
Макце	16.0	5.7	14.6	15.1	1.4	—9.4	58.6	25.9
Острово	9.0	2.6	12.3	18.8	—3.3	—16.2	34.9	10.8
Пећаница	15.4	8.7	12.1	15.0	3.3	—6.3	58.6	37.3
Пожежено	10.4	7.6	14.2	13.3	—3.8	—5.7	39.7	33.9
Поповац	9.5	2.5	13.3	11.5	—3.8	—9.0	36.6	11.2
Рам	12.3	4.2	11.4	12.7	0.9	—8.5	46.7	18.5
Сираково	18.0	5.8	14.3	11.0	3.7	—5.2	63.3	26.5
Средњево	7.7	4.2	17.4	15.6	—9.7	—11.4	27.6	20.6
Тополовник	8.9	9.4	14.6	12.5	—5.7	—3.1	32.6	39.2
Триброде	10.1	5.7	16.1	15.6	—6.0	—9.9	38.4	24.2
Царевац	11.9	9.3	13.9	12.8	—2.0	—3.5	44.5	39.8
Чешљева Бара	10.6	5.3	10.3	11.6	0.3	—6.3	39.3	22.0

Таб. VI. — Миграције становништва у општини В. Градиште 1985. године
(према евиденцији СУП-а В. Градиште)

Насеља	Других општина Југославије											
	укупно миграната		из другог места исте општине		свега		источне Србије		Других опш. Србије		Других република	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Општина	302	293	46	46	256	247	138	154	94	78	24	15
Бискупље	3	13	1	4	2	9	1	5	1	4	—	—
В. Градиште	156	95	34	5	122	90	59	46	47	36	16	8
Гарево	1	3	—	2	1	1	1	—	—	1	—	—
Десине	7	11	—	5	7	6	7	3	—	1	—	2
Дољашница	5	7	—	—	5	7	5	6	—	1	—	—
Ђураково	3	3	—	3	3	—	1	—	2	—	—	—
Затоње	10	10	—	2	10	8	3	7	7	1	—	—
Камијево	3	9	—	2	3	7	—	6	3	1	—	—
Кисијево	3	7	—	5	3	2	1	1	1	1	1	—
Кумане	1	1	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—
Курјаче	10	11	—	—	10	11	6	8	4	3	—	—
Кусиће	8	4	2	2	6	2	4	1	1	—	1	1
Љубиње	3	5	—	—	3	5	2	4	1	1	—	—
Маиловац	10	12	1	—	9	12	3	9	5	3	1	—
Макце	10	15	2	1	8	14	6	8	2	5	—	1
Острво	1	1	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—
Пећаница	10	5	1	—	9	5	8	4	1	—	—	1
Пожежечно	5	6	1	2	4	4	2	3	1	1	—	—
Поповац	—	3	—	2	—	1	—	—	—	1	—	—
Рам	2	4	—	1	2	3	2	2	—	1	—	—
Сираково	10	14	—	—	10	14	4	11	5	3	1	—
Средњево	8	13	—	2	8	11	4	8	3	3	1	—
Тополовник	15	13	—	3	15	10	7	5	3	3	1	2
Триброде	4	9	—	2	4	7	3	6	—	1	1	—
Царевац	6	9	2	2	4	7	3	5	—	2	1	—
Чешљева Бара	8	10	2	—	6	10	5	6	1	4	—	—

1 — досељено становништво

2 — одсељено становништво

Таб. VII. — Старосна структура становништва општинe В. Градиште
1971 и 1981. год. (II; 13)

Насеља	1971. године				1981. година				индекс старења 1971—1981			
	укупно ста- новништво	старосне групе у %		укупно ста- новништво	старосне групе у %		индекс старења 1971—1981					
		0—19	20—39		40—59	60+						
Општина	28019	24.5	28.1	26.8	20.2	27929	23.9	28.7	28.9	18.2	0.82	0.76
Бискупље	754	22.5	28.5	29.2	18.7	713	22.2	28.5	29.9	19.5	0.83	0.88
В. Градиште	4075	29.0	28.9	24.1	17.7	4977	27.5	32.4	26.4	13.3	0.61	0.48
Гарево	438	24.2	27.6	27.4	19.9	423	22.9	31.0	27.7	18.4	0.82	0.80
Десине	1209	27.3	26.0	26.8	19.9	1176	24.5	28.7	27.7	18.8	0.73	0.77
Дољаница	815	22.5	28.2	28.3	20.7	774	23.9	29.8	29.1	17.1	0.92	0.71
Бураково	577	24.6	26.9	26.7	21.1	634	25.1	26.8	27.1	20.3	0.86	0.81
Загоње	1079	22.9	27.8	27.1	21.1	1096	23.8	28.6	29.3	17.8	0.92	0.75
Камијево	547	23.4	32.2	26.9	17.6	508	22.0	30.9	30.5	16.5	0.75	0.75
Кисилјево	1086	23.6	27.4	27.6	20.3	1009	20.9	29.4	29.6	19.6	0.86	0.95
Кумане	644	23.1	29.5	26.4	20.8	617	21.6	27.4	28.7	22.2	0.90	1.03
Курјаче	1427	25.4	26.8	27.2	20.5	1378	23.7	27.4	30.2	18.6	0.81	0.79
Кусиће	1092	19.8	28.2	29.5	22.2	999	19.9	27.7	30.5	21.7	1.03	1.09
Љубиње	789	25.3	26.1	28.9	19.1	750	25.7	28.1	27.1	18.0	0.76	0.70
Машловац	1560	26.8	28.8	25.5	18.7	1548	24.7	28.8	29.5	16.5	0.70	0.67
Маке	1624	22.6	28.3	27.7	21.1	1519	22.6	25.0	31.3	21.0	0.93	0.93
Острово	408	23.8	27.7	28.2	20.3	391	19.9	28.4	28.4	23.0	0.86	1.15
Пећаница	824	26.6	27.4	24.2	21.8	732	23.9	26.1	29.6	20.4	0.82	0.85
Пожежено	1154	21.1	27.7	26.7	24.1	1102	22.0	27.2	27.9	22.7	1.14	1.03
Поповац	352	22.4	26.4	25.9	25.0	262	23.3	27.1	32.1	17.6	1.11	0.75
Рам	408	28.4	25.0	24.5	21.6	393	24.9	26.0	30.8	17.6	0.76	0.70
Сираково	1331	27.6	26.4	25.9	19.6	1274	27.2	26.5	29.6	16.6	0.71	0.61
Срењево	841	18.9	28.1	27.1	25.1	790	20.1	26.6	29.5	23.0	1.33	1.14
Тополовник	1901	22.5	29.5	27.1	20.5	1840	22.1	28.8	29.8	19.1	0.91	0.86
Триброде	725	19.6	30.0	29.2	20.4	707	22.5	28.6	29.0	19.9	1.04	0.89
Царевац	1320	22.6	27.7	28.8	20.6	1253	22.0	29.0	29.6	19.2	0.91	0.87
Чешљева Бара	1039	26.0	28.9	27.8	16.9	1064	24.6	28.0	29.2	18.0	0.65	0.73

Summary

Gordana Vojković

POPULATION OF VELIKO GRADIŠTE COMMUNE

Veliko Gradište Commune is characterized by specific modern demographic development, determined by particular socio-economic, historical, cultural and ethno-psychical characteristics of population from this region.

Downward trend in reproduction dating from the end of 19th century has become the crucial factor of population development. A lasting natality decline caused by extreme birth control and accepted one-child orientation, resulted in intensive demographic process of ageing of a population in the post-war period. During the last thirty years mortality rate, though it has declined in all generations, has constantly been above birth rate, so that villages in this region represent typical depopulation area.

This population decline characteristic for villages is accelerated by a process of emigration manifesting through the transfer of agricultural population from villages to towns and temporary migration of workers to another countries. In the Commune, a distinction may be drawn between villages with permanent population decline, on the one hand, and the town with permanent population growth and considerably favourable age structure, on the other hand.

In respect of economy, the Commune is underdeveloped which affects economic structure of population. This region is still characterized by high percentage of agricultural population with high activity rate caused by increasing participation of women and old people in farm work. In the country, the serious problem is increased number of one-person households consisting mostly of old people and great number of families consisting only of married couples without children. All these facts point out problem of the level of productivity in agricultural production and critical position of agricultural holdings threatened with growing deficit of labour force.

Depopulation as well as ageing of population in villages have become serious problems even from the standpoint of National Defence, since Veliko Gradište Commune is a boundary region. Population development achieved so far has reached critical stage when if we want to maintain population replacement, a long-term series of measures within a population policy should be taken as soon as possible.